

Kolosej u Rimu

Štingl, Toni

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:643509>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet ekonomije i turizma

„Dr. Mijo Mirković“

TONI ŠTINGL

KOLOSEJ U RIMU

Završni rad

Pula, kolovoz 2023.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet ekonomije i turizma

„Dr. Mijo Mirković“

TONI ŠTINGL

KOLOSEJ U RIMU

Završni rad

JMBAG: 0303088845, redoviti student

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Kulturno-povijesni spomenici

Mentor: red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, kolovoz 2023.

IZJAVA

o akademskoj čestitosti

Ja, dolje potpisani Toni Štingl, kandidat za prvostupnika Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima, te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Završnoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli 31. kolovoza 2023.

IZJAVA

o korištenju autorskoga djela

Ja, Toni Štingl, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj završni rad pod nazivom „Kolosej u Rimu“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli 31. kolovoza 2023.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. FLAVIJEVSKA DINASTIJA.....	2
2.1. Rim prije obitelji Flavius.....	2
2.2. Vespazijan	3
2.3. Tit	6
2.4. Domicijan	7
2.4.1. Damnatio memoriae	8
3. KOLOSEJ.....	9
3.1. „Kruha i igara“	9
3.2. Inspiracija	11
3.3. Financije i gradnja	11
4. GLADIJATORI.....	16
4.1. Etrursko podrijetlo.....	16
4.2. Borbe gladijatora u Koloseju.....	20
4.3. Životinje	22
4.4. Kraj gladijatorskih borbi	24
5. KOLOSEJ DANAS	25
5.1. Utjecaj na popularnu kulturu.....	26
5.2. Planovi za budućnost.....	27
6. ZAKLJUČAK	29
LITERATURA	30
POPIS SLIKA	30
INTERNETSKI IZVORI	31
SAŽETAK.....	32
SUMMARY	33

1. UVOD

O njemu su se snimali filmovi koji su donijeli glavnim glumcima slavu, u njemu su mnogi stekli slavu i u stvarnom životu, ali su mnogi i izgubili živote. Najpoznatija pozornica, borilište, arena na svijetu – dakako, riječ je o rimskom Koloseju koji je glavni fokus i tema ovog završnog rada. U radu ćemo se osim samog amfiteatra osvrnuti i na povijesni kontekst koji predstavlja jedno od najzanimljivijih poglavlja u povijesti ljudske civilizacije. Kolosej je najveći antički amfiteatar koji je ikad sagrađen i osim što je sam po sebi "svjetsko čudo", pravo je čudo kako je još uvijek vrlo dobro očuvan za građevinu takve starosti.

U drugom poglavlju ćemo se dotaknuti tzv. Flavijeve dinastije za čije vrijeme je amfiteatar sagrađen i zbog koje ga se često naziva "Flavijevim amfiteatom", zbog prezimena *Flavius* koje povezuje tadašnja tri cara koja su se izmijenila na vlasti.

Treće poglavlje bavi se glavnom temom ovoga rada, Kolosejem, te su opisani njegov nastanak, svrha i promjene kroz godine. Uvršten je na UNESCO-ov popis svjetske baštine 1980., dok je od 2007. na listi sedam modernih čuda.

Rad o Koloseju bio bi nepotpun bez njegovih neopjevanih heroja, gladijatora. Njima je posvećeno četvrto poglavlje kao *hommage* njihovoj žrtvi jer osim što im je pripala čast (ili kazna?) da nastupe na toj najslavnijoj pozornici, mnogima je Kolosej postao i grobnica.

Kolosej danas ima potpuno drugu ulogu od one koja mu je namijenjena tijekom izgradnje i osim turističke atrakcije, paradoksalno predstavlja i simbol borbe protiv smrtne kazne te će se na samom kraju rada prikazati moderni osvrt na to svjetsko čudo i njegov utjecaj na popularnu kulturu. Kako je jednom prilikom rekao Andy Warhol: "Rim je primjer što se događa kada spomenici nekog grada traju predugo."¹

¹ <https://www.visititaly.eu/unesco/the-historic-centre-of-rome-the-second-unesco-world-heritage-site-in-italy> (posjećeno 22. lipnja 2023.)

2. FLAVIJEVSKA DINASTIJA

Flavijevska dinastiju ili Flavijeve činili su otac i dvojica sinova, tri rimska cara čija je vladavina trajala od 69. do 96. godine i ubojstva posljednjeg nasljednika ove dinastije, nakon čega je vlast preuzela antoninska dinastija. Uglavnom su sva trojica vladala po principima koje je postavio Oktavijan August, dok je tek najmlađi, Domicijan, započeo s apsolutističkim ponašanjem.

2.1. Rim prije obitelji Flavius

Rani carevi su ne samo stvorili materijalne uvjete pogodne za industriju i trgovinu, nego su vođenjem svoje vanjske politike u obzir uzeli ekonomske interese mnogo više nego Senat u vrijeme Republike. Augustova arabijska ekspedicija vođena je zbog ekonomske koristi, njegovi ugovori gotovo su sigurno u obzir uzimali trgovačke mogućnosti u unutrašnjosti Azije, a nesumnjivo je razmatrao trgovačke mogućnosti s poslanicima iz Indije.

Carevi nisu bili preponosni da nadopune svoje prihode iskorištavanjem industrijskih pogona.

Stekli su kupnjom, nasljeđivanjem ili konfiskacijom velike rudnike u provinciji, dok su u Italiji proizvodili keramičko posuđe za opće tržište. Primjer koji su postavili carevi slijedili su pojedinci visokog statusa u Rimu. Jedna od najvećih tvornica cigala u Rimu, koja je mnogo pridonijela obnovi grada nakon požara 64. g., bila je u posjedu vodećeg senatora imenom Domicije Afer (konzul u 39. g. i poznati govornik), dok je *grande dame* Neronove vladavine Kalvija Krispinila svoje bogatstvo stekla izvozom vina i ulja.

Naposljetku, iako je razdoblje rimskih careva bilo siromašno tehnološkim izumima poput prethodnog, jedno otkriće je omogućilo novu široku industriju. Tijekom posljednjeg stoljeća pr. Kr. sidonski obrtnici razvili su vještinu izrade staklenih posuda puhanjem umjesto lijevanjem u kalupe, kako bi proizveli lake i prozirnije posude pogodne za stolni servis i prozorska okna.

Pod takvim povoljnim uvjetima opseg, kao i razina trgovine, doživio je zamjetno povećanje, a nekoliko grana industrije dostignulo je mnogo višu razinu produktivnosti. Iz ekonomske točke gledišta Rimsko Carstvo ušlo je u proces transformacije iz gomile labavo povezanih jedinica u organsku cjelinu (Cary i Scullard, 1976.: str. 379.).

Iako je razdoblje prvih careva vjerojatno proizvelo manje milijunaša od onog kasne Republike, njegov prosperitet bio je mnogo ravnomjernije raspoređen i na mnogo čvršćim temeljima. Značajno obilježje ovog razdoblja bila je činjenica da su, dok je Italija ostala imućna, provincije sada uzimale svoj udio novog bogatstva. Posade rimskih žitnih flota činili su grčki ili semitski mornari. Pioniri plovidbe Indijskim oceanom uglavnom su bili Grci.

Zapadnoeuropska trgovina uglavnom je bila u rukama Gala. Iako Židovi dotad još nisu značajno sudjelovali u trgovini na veliko ili novčarstvu, postupno su se bogatili u levantinskim gradovima, kao i u samom Rimu, kao obrtnici i trgovci na malo. Robovi i oslobođenici koji su se bavili proizvodnim djelatnostima u Rimu uglavnom su bili levantinskog podrijetla.

Brz rast gradskog života tijekom vladavine prvih careva stvorio je iznimne mogućnosti za gradskog arhitekta, posebice u zapadnim provincijama, gdje su brojne rimske kolonije zahtijevale mnogo gradnje na polupustim lokacijama, dok su domaće zajednice obnavljale svoja naselja po talijanskom modelu. Postojala je i široka potražnja za kazalištima, amfiteatrima, cirkovima, termama i ostalim javnim građevinama, kako bi se odgovorilo na raskošne nove građevine kojima je August ukrasio sam Rim. Zahvaljujući općem osjećaju sigurnosti koji je nadahnuo rimski mir, lokacije gradova sada su se premještale s vrha brežuljaka u nizine, a prstenaste zidine više se nisu smatrale neophodnima. Gradovi Galije, podjednako u srednjoj i južnoj, još su uvijek bili opremljeni fortifikacijama. Nisu ni gradovi Španjolske i sjeverne Afrike zaostajali u vlastitim graditeljskim programima (Cary i Scullard, 1976.: str. 385.).

2.2. Vespazijan

Utemeljitelj „flavijevske dinastije“ bio je car kojem se često uz ime veže pojam *upravitelj* umjesto *državnik*, što je zaslužio svojom marljivošću i razumnim, ali strogim upravljanjem. Riječ je o Titu Flaviju Vespazijanu (71.- 79. g.).

Bio je dobar predstavnik novog upravnog staleža koji su rani carevi angažirali iz reda buržoazije u Italiji. Podrijetlom iz grada Reate na Sabinskom brdu, iz viteške obitelji, usmjerio se prema senatskoj karijeri; bio je dodatni konzul 51. g., i služio je, s odličnošću, u Britaniji (43. - 44. g.) i Africi (prokonzul oko 63. g.). Iako je izazvao Neronovo nezadovoljstvo jer je zaspao za vrijeme jedne od carevih ispjevanih recitacija, 67. g. u dobi od

pedeset i osam godina bio je imenovan za slamanje židovskog ustanka. Njegov uspon na carsku vlast smatrao se gotovo znamenjem, i njegovi izgledi za uspjeh u poslu rekonstrukcije, koja se pokazala kao prevelika za Galbu, zacijelo su u početku bili vrlo problematični (Cary i Scullard, 1976.: str. 409.).

Odmah nakon "zelenog svjetla" senatora za imenovanjem cara, Vespazijan je krenuo s krajnjim ciljem na nekoliko fronti, najvjerojatnije kako bi legitimizirao svoju vladavinu. S gotovo 2 godine građanskog rata koji je došao kraju, ljudi i legije su sigurno bili umorni od toga, ali dokazati se tamo gdje je nekoliko njegovih prethodnika podbacilo, bilo je neophodno. Snažnom prisutnošću Vespazijan je mogao ne samo obnoviti rimsku slavu, već i osigurati svoj položaj od zamki nedavnih imperijalnih suparnika. Iako je riskirao da naljuti pristaše i Senat, Vespazijan je jasno označio svojeg najstarijeg sina Tita kao nasljednika, čineći ga partnerom u administrativnim poslovima i imenujući ga Cezarom 71. godine. Ovo imenovanje (označavajući prvu upotrebu imena *Cezar* jasno kao naslov) razljutio je Senat koji je svakako želio izbjeći Kaligulu i Nerona iz julijevsko-klaudijevske dinastije, ali nisu imali izbora u tom pitanju.

Iako je Vespazijan pokrenuo nekoliko građevinskih projekata, nijedan nije toliko vrijedan pažnje kao "Flavijev amfiteatar". Kolosej, tako nazvan po obližnjem Neronovom kolosu, nije bio samo velika ostavština rimske kulture 'kruha i cirkusa', već je bio zamišljen kao izloženi dar Flavijevaca rimskom narodu. Kao dom vrhunskog rimskog spektakla, također bi pomogao skrenuti pozornost s razuzdanosti Neronove vladavine i neizvjesnosti građanskog rata (unatoč činjenici da neće biti dovršen sve do kasnije vladavine njegova sina). Međutim, objavljeno je da troškovi takvih projekata abnormalno koštaju, što bi zahtijevalo ozbiljnu prilagodbu rimskoj fiskalnoj politici. Neronova rastrošnost i građanski rat opasno su ispraznili riznicu i dok će Vespazijan steći reputaciju škrcu zbog povećanja poreza, posebno u provincijama, i manipuliranja raznim tržišnim cijenama, uspio je u jako teškoj zadaći osiguranja financijskog integriteta Rima. I usprkos njegovoj brizi da dokaže legitimitet kao car, nije bio licemjer. Živio je skromnim životom u usporedbi sa svojim prethodnicima, a spremno je izvijestio o skromnom podrijetlu vlastite obitelji. U skladu s tim podrijetlom, za razliku od julijevaca-klaudijevaca, odbijao je tribunsku vlast i titulu *Otac domovine* sve do kasne etape svoje vladavine (možda kako bi osigurao tu čast sinu Titu).

Možda je najveći Vespazijanov doprinos bila reforma vojske. Nije to bila reformacija u smislu golemih promjena, već vraćanje osjećaja lojalnosti carstvu. (Nakon Vespazijana, legije će ostati relativno lojalne vladajućem caru sve do Komodove smrti, oko 120 godina kasnije).

Rimska legija često se opisuje kao vojnička mašinerija bez premca u drevnome svijetu, ali ona je bila toliko dobra koliko je moral njezinih ljudi bio visok. Legionari su, naime, znali biti podložni panici i porazu kao i ostale demoralizirane trupe u povijesti. Stoga su oni u velikoj mjeri - uz svoju obučenost - ovisili o karizmatičnome i valjanome vodstvu svojih časnika. Cezar, Antonije, Germanik, Cecina i Vespazijan očigledno pripadaju onim vojskovođama koji su bili voljni predvoditi primjerom, stručnošću te su bili spremni podnositi težak život vojnika. Centurioni koje spominju Cezar i Josip Flavije pripadaju odvažnim i stabilnim vojnicima, sposobnima provoditi više zapovijedi u kriznim situacijama i sudjelovati u obuzdavanju i izbjegavanju bilo kakve panike u redovima svojih postrojbi. Međutim, nisu svi časnici posjedovali potrebnu stručnu i borbenu pouzdanost, hrabrost i karizmu na bojišnici kojima bi uspješno predvodili svoje ljude. Mnogi su bili brutalni i korumpirani. Stoga, kad je izostalo dobro vodstvo, nastup i učinak legionara na bojnome polju bio je slab i popraćen njihovom sklonošću ustanku i pobunama. Usto, ono što je legionara posebice činilo istinski uspješnim u bitki bio je i jak osjećaj pripadnosti svojoj centuriji i posebice kontuberniji (*contubernium*). Takvo poistovjećivanje s postrojbom i lojalnost prema skupini suboraca bilo je od krucijalne važnosti za legionarev učinak u borbi. Legionar se ponajprije borio za goli život, svoje suborce, svoju centuriju i legiju, a potom za dobit i slavu, a tek na kraju za cara i *res publicu* (rimsku državu) (Spajić: 2019., str. 98.).

Vespazijan se kao što je ranije navedeno, posebice isticao kao upravitelj. Kaznio je neposlušnike otpuštanjem iz službe, dok je legionare većinom ostavio netaknute s njihovih prijašnjih položaja. U Britaniji je sjevernije područje dovedeno pod rimsku vlast i bilo je značajnih napora za smirivanje sukoba u regijama Rajne i Dunava. Povećao je broj legija na istoku, dijelom kako bi pomogao Titu da dovrši kapitulaciju Judeje i zaustavi 'barbarske' invazije. U odnosu na Židove, Vespazijan i Tit su povremeno bili brutalni, ali njihova je pobjeda generacijama (sve do Hadrijanove vladavine) umirila značajan židovskog otpora u toj pokrajini. Zapravo, Vespazijanov novčić *Judaea Capta* u spomen na njihovo postignuće bio je veliki znak propagande za Flavijevce i ostaje visoko cijenjen i kolekcionarski novčić u području antičke numizmatike.

Slika 1: novčić *Judaea Capta*

Izvor: <https://coinquest.com/cgi-bin/cq/coins.pl?large=19119> , preuzeto 24. lipnja 2023.

2.3. Tit

Vespazijanov stariji sin, koji je imao ista tri imena, kao i njegov otac, ali je bio općenito poznat po svojem premenimu Tit, bio je jedan od najizdašnije obdarenih rimskih careva, koji se istaknuo svestranim umom, privlačnim izgledom i pobjedničkom manirom. „Ljubimac svega čovječanstva“, stekao je svjetsku naklonost, kao da su stariji Druz ili Germanik opet oživjeli. Poput te dvojice kavalira, bio je dokončan u svojem prvom poletu - „taj koga su rimski ljudi voljeli umro je mlad“ (Cary i Scullard, 1976.: str. 409.).

Njegova vladavina od tek dvije godine nije bila dovoljno duga da učvrsti svoj status među budućim naraštajima te je i povjesničarima teško stvoriti neku detaljniju sliku o njemu na osnovi tako kratke vladavine. Jedino vrijedno spomena i posebice bitno za ovaj rad jest podatak kako je gradnja Koloseja završena upravo pred kraj njegova carevanja, dok je još pokojni detalj uvršten za vrijeme vladavine njegova mlađeg brata Domicijana.

2.4. Domicijan

Mlađi sin, T. Flavije Domicijan (81. - 96.), izražavao je zapanjujuću suprotnost u vanjskom pogledu prema svojem bratu jer je bio toliko šutljiv koliko je Tit bio ekspanzivan. Prema toj osobini podsjećao je na Tiberija, prema čijem je uzoru pokušavao pobliže modelirati sebe, pažljivo čitajući državne dokumente i privatne memoare toga cara. Njegovu prirodnu rezerviranost potkrijepili su preziri koje je doživio od Vespazijana i Tita jer, premda su mu obojica dala konzulstva i druga prazna obilježja časti, nijedan mu ne bi povjerio vojna zapovjedništva ili druge odgovorne dužnosti. Prisilna neaktivnost ogorčila je Domicijana i učinila ga nepovjerljivim. Njegov nedostatak pouzdanja, za razliku od Tiberija, nikada se nije proširio na njega samoga; štoviše, njegove rane represije učinile su ga više samoupornim, i kada mu je iznenadna smrt brata ostavila carsku vlast u rukama provodio ju je na jasno despotski način. Slijedio je primjer Cezara, noseći sasvim purpurnu togu trijumfatora, čak u Senatu; bio je zadovoljan kada su ga pjesnici naslovili kao *dominus et deus*², i možda je čak sam neslužbeno koristio te naslove za sebe; nadasve, nikada se nije stavio u ruke Senata. Njegovo samodovoljno ponašanje izložilo je njegovu politiku pogrešnom tumačenju i učinilo ga jednim od najviše oklevetanih rimskih careva; ipak, bila je u velikoj mjeri opravdana njegovim sposobnostima. Iako mu je država bila tek stroj, barem je bio učinkovit vođa. Premda mu je nedostajao očev spasonosni smisao za humor, naslijedio je njegovu poduzetnost i smireno dobro prosuđivanje. Domicijan je završio rad obnove koji je Vespazijan uspješno bio započeo (Cary i Scullard, 1976.: str. 410.).

Vespazijanova velika popularnost razumljivo je osigurala njegovo posvećenje nakon rane smrti. Iako su on i njegov otac slijedili umjerenost Augusta i Tiberija, Domicijan se usmjerio više prema primjerima Kaligule i Nerona, barem u kasnijem dijelu svoje vladavine. Nastojeći uspostaviti prevlast nad svim elementima u državi, nad Senatom, ljudima i vojskom, pozdravio je laskanje pjesnika poput Marcijala, koji ga je usporedio s bogovima (ne uvijek u njihovu korist), i vjerojatno je prihvatio pozdrav uz izraz *dominus et deus*.

Ljudi su već dugo dobrovoljno davali prisege uz genij princepsa, ali Domicijan je vjerojatno sada pretvorio tu praksu u provjeru lojalnosti; osumnjičeniku je mogao zapovjediti da iskaže svoju lojalnost žrtvovanjem pred likom cara, a odbijanje bi moglo dovesti do optužbe o "ateizmu".

² Lat. gospodar i bog.

2.4.1. *Damnatio memoriae*

Domicijan je do kraja vladavine stekao nezavidan ugled među članovima Senata i ostalim službenicima države – smatrali su ga tiraninom. Neobjašnjivo (i nepotrebno) okrutan, paranoičan i nadasve opasan, Domicijana je sustigla bolna sudbina i kraj. Praktički su ga živog rastrgali urotnici koji su odmah po dovršetku okrutnog čina imenovali novog cara, Nervu. Osim toga, Senat je donio regulu poznatu pod imenom *damnatio memoriae*³, što je značilo brisanje svakog traga prijašnjeg vladara, uništavanje njegovih spomenika i kipova.

³ <https://povijest.hr/jesteliznali/dominus-et-deus-tastog-i-okrutnog-cara-urotnici-su-zivog-rastrgali/> posjećeno 29. lipnja 2023.

3. KOLOSEJ

U prethodnom poglavlju prikazani su glavni akteri dinastije Flavijevaca, a ovo poglavlje je posvećeno njihovoj najpoznatijoj ostavštini – rimskom Koloseju, najvećem antičkom amfiteatru ikada sagrađenom.

3.1. „Kruha i igara“

Ljudska civilizacija je kroz povijest svjedočila mnogim svjetskim vladarima koji su se isticali po mnogočemu, ali možda najviše po monumentalnim građevinama koje su sagradili za svojega života. Često su te građevine izgrađene upravo iz razloga kako bi im osigurale slavu koja će nadživjeti njih same, u čemu su donekle i uspjeli. Jedna od najpoznatijih takvih građevina je i Kolosej – narod je trebao u što većem broju prisustvovati grandioznim predstavama u areni, biti naklonjen caru i podupirati njegovu vlast. Kolosej u Rimu danas je jedan od svjetskih simbola kulture, međutim, u vrijeme svojeg nastanka predstavljao je svojevrstan hram zabave, pučke, prostačke zabave.

Rim ni u koje doba nije bio demokracija poput Atene, ali je okupljanje naroda sigurno sadržavalo važnu plebiscitarnu komponentu. Tko je htio steći političku moć ili je težio za važnom službom, morao je imati potporu naroda. Senatori i njihove obitelji trebali su potporu svojih *clientes*, kojima su zauzvrat činili ustupke. Međusobna ovisnost sigurno je imala i jako idejno obilježje, no klijentelu se uglavnom vezalo uza se ekonomskom i materijalnom potporom. Za rimsko stanovništvo od kasnoga 2. stoljeća pr. Kr. žito je bilo jeftinije, a tek se u 3. stoljeću u igru uključio kruh. No ni u kojem slučaju nisu svi Rimljani uživali u ovoj povlastici, nego najviše petina od milijun žitelja grada. Osim toga, riječ je o nekoj vrsti dodatka koji nije bio dostatan za život. Pa ipak su *panis et circenses*, kruh i igre, postali poslovični za prilike u carskom Rimu. Više nego podjeli kruha, za to treba zahvaliti činjenici što se broj svetkovina i s njima povezana raskoš sve više stapala sa sve većim značenjem grada i rimske države kako se carstvo širilo (Gutberlet: 2010., str. 52.).

Pojam *igre* obuhvaća razne svetkovine, koje su se kao i u drugim kulturama održavale tijekom godine te su najčešće, barem u početku, bile religioznoga karaktera. Da bi ih se opravdalo, kasnije se uvijek moglo tvrditi da su dio mita o utemeljenju Rima: utemeljitelj grada Romul navodno je uveo utrke dvokolicama i konjima. Odatle potječe širok raspon manje ili više

zabavnih priredaba, od kazališnih predstava do borbi sa životinjama, od sportskih priredaba do javnih smaknuća. Sportske priredbe poput onih u Grčkoj kod Rimljana u početku uopće nisu naišle na odjek: uobičajena helenska golotinja atleta iz moralnih im se razloga nikako nije svidjela. Svečane su priredbe tijekom stoljeća postajale sve brojnije, no treba napomenuti da Rim nije poznavao stalne praznike cijele godine, nego je imao kalendar praznika koji je predviđao višednevne svetkovine. One su se, između ostalog, uvijek sastojale i od raskošnih utrka dvokolica. Slično kao u slučaju dodatka u žitu, tako su buduća pokoljenja i o igrama stekla pogrešnu, zapravo pretjeranu, sliku stvarnih prilika. Ne možemo, dakako, sumnjati da su Rimljani bili strastveni posjetitelji igara.

Slika 2: Ilustrirani prikaz puka u Koloseju

Izvor: <https://www.whatalifetours.com/roaring-crowds-colosseums-spectators-and-ancient-roman-experience> preuzeto 5. srpnja 2023.

Za razne vrste igara koristile su se zgrade različita oblika: kazališne priredbe održavale su se u kazalištima, koja su se, kao u Grčkoj, sastojala od polukružnoga prostora za publiku koji se protezao oko pozornice. Za utrke dvokolica postojao je cirkus izdužena oblika s mjestima za

gledatelje s obje uzdužne strane; za sportska natjecanja na raspolaganju su bili stadioni dugi do dvije stotine metara, a u amfiteatru su se održavale gladijatorske borbe i drugi spektakli. Oko cijele ovalne arene nalazile su se tribine.

3.2. Inspiracija

U Rimu je za priredbe najprije služila Marsova poljana izvan gradskih zidina ili južno od Palatina podignuti Circus Maximus, na čijem su se terenu navodno održavale prve utrke dvokolica. Više puta podizan i pregrađivan Circus Maximus na kraju je mogao primiti oko 250 000 gledatelja.

Budući da je rimski Senat zabranio gradnju kamenih zgrada, dugo su postojale samo drvene, koje bi nakon priredaba opet rastavili. Prvu kazališnu zgradu od kamena dao je podignuti vojskovođa Pompej, Cezarov suparnik u borbi za vlast. Kako bi se zaobišla zabrana gradnje kamenih zgrada, jednostavno je dodan hram i sve skupa proglašeno je sakralnom zgradom. Tada je osim te, slična zgrada prvi put podignuta na ravnoj površini bez prirodne padine; naime, zahvaljujući novom materijalu - betonu za visoku gradnju - mjesta za sjedenje više nisu ovisila o prirodnim okolnostima. Kazalište je stoga poslužilo kao uzor za nerazmjerno veći Kolosej (Gutberlet: 2010., str. 53.).

3.3. Financije i gradnja

Novac za amfiteatar potjecao je iz provincije Judeje, smještene u današnjem zapadnom Jordanu i dijelu Izraela. Antički natpis na zgradi još i danas obavještava da je izgradnja Koloseja financirana iz ratnoga plijena iz Židovskog rata (66. - 70.). Kao što je ranije navedeno u radu, Vespazijan je ondje gušio židovski ustanak, a kad je saznao da je proglašen carem, požurio je u Rim, a ustanak je ugušio njegov sin Tit. On je opsjedao i zauzeo Jeruzalem te konačno srušio hram i opljačkao njegovu riznicu. U Rimu je bio običaj da uspješne vojskovođe dijele plijen s pukom, bilo u obliku neposrednih novčanih priloga bilo u obliku raskošno organiziranih igara ili građevina.

Vespazijanova odluka da sagradi Kolosej vjerojatno je dodatno bila motivirana prethodnim katastrofama kada su drvene zgrade koje su se srušile pod sobom pokopale brojne žrtve.

Najveća takva nesreća dogodila se izvan Rima: golemi privatni drveni amfiteatar urušio se zbog loše gradnje i zatrpao desetke tisuća ljudi. Još je važniji razlog bio razaranje Rima u velikom požaru pod Neronom, tragovi kojeg još nisu bili uklonjeni. Pri obnovi Rima Neron je osim toga dao za sebe izgraditi veliku palaču s prostranim parkovima, koje je Vespazijan tada vratio puku. Na močvarnim dijelovima terena Neron je dao urediti jezero i upravo je ondje izgrađen Kolosej, amfiteatar Flavijevaca, koji se nalazio u srcu grada.

Monumentalne dimenzije i tehnička sredstva koja su upotrijebljena kod gradnje Koloseja mogu se objasniti činjenicom da je u međuvremenu dulja tradicija gladijatorskih borbi imala za posljedicu znatno veće zahtjeve u pogledu opreme, a o čemu su Vespazijan i njegovi projektanti povelili računa. To nije trebao biti samo najveći amfiteatar uopće nego i najmoderniji. i najrafiniraniji. A to je i bio, i to s više aspekata.

Dimenzije Koloseja doista su bile kolosalne, a njegovu su tehničku izvedbu hvalili i suvremenici: ovalna građevina dugačka je 188 metara, a široka 156 metara. Zidovi su joj prvotno bili visoki otprilike pedeset metara, zauzimala je površinu od gotovo tri tisuće četiri stotine metara, a u njoj je bilo mjesta za pedesetak tisuća gledatelja. Potonji je broj zbog podataka iz vremena kada se ti podaci nisu dovoljno dokumentirali, doduše, sporan, iako se uglavnom prihvaća kao točan. U amfiteatar je ugrađeno milijun cigala, sto tisuća tona travertina, dvjesto pedeset tisuća kubičnih metara betona, sto tisuća kubičnih metara vapnenca, tri stotine tona željeza te bezbrojni hvati drva. Kao što je i danas slučaj kod prestižnih velikih projekata da naručitelji mogu progurati brz dovršetak radova, tako su i ovdje izdane širokogrudne posebne dozvole kako bi se radovi mogli obavljati noću i danju.

S obzirom na močvarno tlo, konstrukcija Koloseja bila je majstorsko djelo tehnike. Najprije je tako velika građevina trebala dobiti odgovarajuće noseće temelje - a to na toj lokaciji nije bio lak zadatak. Dio konstrukcije uključivao je i opsežan sustav za navodnjavanje i odvodnjavanje, koji se proteže ispod pločnika s vanjske strane građevine, a prikupljena je voda otjecala kanalima i punila brojne zdence (Gutberlet: 2010., str. 56.).

U prvoj fazi gradnje tlo je isušeno i prekriveno debelim betonskim slojem. U unutarnjem prostoru je, između ostalog, iz statičkih razloga uz dužu os izgrađen sustav tunela, iznad kojih je stavljen drveni pod arene. Iz tunela su se gore mogli liftovima dopremiti rekviziti ili životinje - a uz dobru inscenaciju moglo se računati sa zadivljenim uzvicima gledatelja. Arenu sa svih strana okružuje gledalište podignuto poput skeletne gradnje, a stajalo je na masivnim

potpornjima od travertina. Tako je bilo moguće redove sjedala za gledatelje ugraditi na različitim razinama.

Kada ga je Vespazijan svečano otvorio, Kolosej je vjerojatno imao samo tri kata, a na kraju, u vrijeme spektakularnoga početka igara pod Titom, postojala su četiri kata, koja i danas možemo razaznati. Oko građevine protežu se arkade, koje je čine heterogenijom i kroz koje u hodnike dopire svjetlo. U svakoj od tri donje etaže između njih se nalaze stupovi - odozdo prema gore u dorskom, jonskom i korintskom stilu. Najviši kat imao je samo pravokutne prozore. Kroz osam brojevima označenih prilaza posjetitelji su u najkraćem mogućem vremenu kroz različito obojene koridore stizali do svojih mjesta - to je omogućavalo i brzo napuštanje zgrade nakon priredbe.

Projektanti su, dakle, ne samo u arhitektonskom već i logističkom pogledu temeljito obavili svoj posao. Jedan je širi prilaz bio rezerviran za cara i njegovu pratnju te državne činovnike; dva su prilaza bila za gladijatore. Zapadni od njih zvao se *Porta triumphalis* jer su kroz njega u arenu ulazili gladijatori. Nasuprot su se nalazila tzv. *Vrata smrti* - tu su gladijatori napuštali arenu, kao što se pretpostavlja samo oni poraženi, dakle nogama prema naprijed.

Za većinom besplatne priredbe postojale su karte ne samo kako bi se osigurao neometan prolaz rijeke posjetitelja nego i kako bi se vodilo računa o socijalnim razlikama. U gledalištu je, naime, vladala stroga hijerarhija: pet redova Koloseja bilo je takoreći ogledalo rimskoga društvenog poretka, a čak su i unutar redova vojnici sjedili drugdje nego civilne osobe. Žene su se ionako morale zadovoljiti četvrtim redom, ako nisu morale ostati vani, kao što je vrijedilo za neke priredbe.

Od sasvim bijeloga mramora bio je podij, odakle su ugledni gledatelji u udobnim ležaljka imali najbolji pogled. Kao u nekoj današnjoj VIP-loži, ekskluzivnim su posjetiteljima bile na raspolaganju vlastite garderobe i toaleti. Drugi najviši stalež sjedio je u drugom redu, koji je također bio od mramora, a veći dio građana u odjelu iznad njega na travertinu. Sasvim na vrhu na običnim se drvenim klupama tiskao puk. U svakom slučaju bilo je pametno ponijeti jastuke, pogotovo zato to su priredbe većinom bile na programu cijeli dan. Također sasvim na vrhu bilo je zaposleno gotovo tisuću mornara. Oni su razapinjali platneni zaštitni krov koji je publiku za velikih ljetnih vrućina trebao štititi od sunca i od vrućine. U nekim reklamnim brošurama posebno je naglašeno da Kolosej ima zaštitu od sunca. Kako bi mučio okupljeno gledateljstvo, Kaligula je iz pukoga sadizma za velikih vrućina navodno katkada zabranio navući zaštitni krov i dao zatvoriti ulaze.

Pri projektiranju tribina pomno su se uzimale u obzir potrebe gledatelja, odnosno da pogled na borilište bude sa svih mjesta dobar. Jednako je važno bilo i da gledatelji mogu brzo naći svoje mjesto. Sjedala su bila podijeljena na tri zone, a svaka se sastojala od šesnaest odjeljaka klinastog oblika. Na svakoj je ulaznici bio točno označen odjeljak, red i mjesto koje bi gledatelju pripalo, primjerice: *Cun V, In(feriori) (gradu decimo) VIII* (u klinastom odjeljku 5, u nižem redu 10, na sjedalu broj 8). Po brojevima iznad sedamdeset šest ulaza namijenjenih publici, gledatelji su s trga oko Koloseja odmah mogli vidjeti na koji ulaz moraju ići.

Svaki je ulaz vodio u neku vrstu kružnog hodnika koji je završavao ispod tribina u prostoru iz kojeg su posjetitelji stubištima i ulazima mogli doći do svojih mjesta. Oznake na pločama su im pokazivale put. Što je sjedalo bilo više, to je koncentrični hodnik ispod bio prostraniji, a stubište duže (Meijer: 2003., str. 81.).

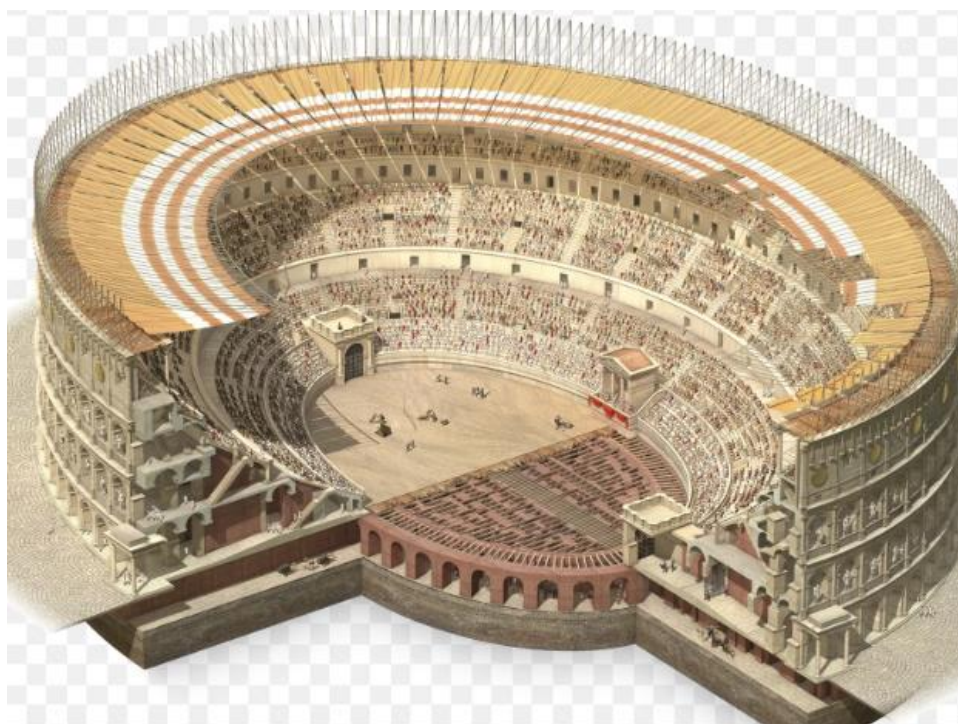
Znanstvenici se žustro spore oko pitanja kako je točno funkcionirao golemi zaštitni krov od sunca te je li se pritom radilo o brojnim jedrima - arheološki nalazi i dokazi koji bi na to upućivali jednostavno su preosudni. U svakom slučaju za stručno rukovanje zaštitnim krovom bili su potrebniiskusni mornari, za koje su odmah do Koloseja izgradili posebnu vojarnu.

Osim toga, nerazjašnjeno je i do danas sporno i pitanje jesu li i u Koloseju priređivali pomorske bitke, što je također bila jedna od najomiljenijih priredaba rimske publike. Valja pretpostaviti da je velika građevina načelno podignuta i u tu svrhu, no nedvojbeni dokazi u prilog tomu ne postoje (Gutberlet: 2010., str. 59.).

U današnje vrijeme se na internetu može pronaći raznih 3D prikaza Koloseja (vidi Sliku 3.) koji nisu u potpunosti točni (i/ili precizni). Znanstvenici i istraživači prilikom proučavanja Koloseja pokušavaju stvoriti nekakvu sliku temeljem postojeće gracioznosti i raskoši koje krasi tu monumentalnu građevinu.

Uz pomoć moderne tehnologije i znanja moguće je više-manje dosljedno prikazati nekakav logičan 3D model, uzevši u obzir sve postojeće parametre i mjerenja.

Slika 3: Jedan od 3D prikaza

Izvor: <https://www.dkfindout.com/us/history/ancient-rome/> preuzeto 15. srpnja 2023.

Kao što je već poznato ranije iz rada, car Vespazijan nije doživio završetak velike građevine, ali kratka vladavina njegova sina Tita, koji je iza amfiteatra dao podignuti i terme, time je, izuzme li se strašna erupcija Vezuva, doživjela svoj sjajni vrhunac. Igre su se u novoizgrađenoj zgradi i na drugim mjestima održavale tijekom stotinu dana. Nikada prije toga nije poginulo toliko gladijatora i životinja. Prikazivale su se i raskošne predstave na temu božanskih mitova.

Građevinu je u cijelosti dovršio Titov brat i nasljednik Domicijan. Ne samo što je odredio da ubuduće u borbenim spektaklima mogu sudjelovati i žene, nego je organizaciju gladijatorskih borbi proglasio carskim monopolom.

Cary i Scullard (1976.), između ostalog, pišu kako je Domicijan čak uveo i svojevrsan *dress code*⁴, gdje je inzistirao na tome da gledatelji na igrama nose toge.

⁴ Engl. kodeks oblačenja.

4. GLADIJATORI

Većina gladijatora bili su ratni zarobljenici, robovi kupljeni za tu svrhu ili kriminalci. U vrijeme kada tri od svakih pet osoba nisu preživjele do svog dvadesetog rođendana, izgledi da profesionalni gladijator bude ubijen u bilo kojoj borbi, barem tijekom prvog stoljeća poslije Krista, bili su možda jedan prema deset.

Slobodni muškarci također su se dobrovoljno javljali da postanu gladijatori i kasnije su činili polovicu broja onih koji su se borili. Često su bili društveni izopćenici, oslobođeni robovi, otpušteni vojnici ili bivši gladijatori koji su bili oslobođeni nakon umirovljenja, ali su se odlučili vratiti na neko vrijeme službe. Pristupili su uz naknadu i zakleli se strašnom zakletvom apsolutne podložnosti da će biti spaljeni, išibani, pretučeni ili ubijeni ako im se tako zapovjedi.

4.1. Etrursko podrijetlo

Ime „Etruščani“ dali su Rimljani svojim susjedima u krajevima koji su danas poznati kao Toskana; Grci su ih, već od epskog pjesnika Hesioda, zvali Tirsensanima ili Tirenjanima. Međutim, podrijetlo sjajne civilizacije koja je doživljavala svoj procvat u Etruriji od 700. g. pr. Kr. jedno je od najvećih neriješenih pitanja rane povijesti Italije. Premda Etruščani mnogo toga duguju grčkom utjecaju, mnoge njihove institucije ne potječu iz tog područja. Jesu li bili domorodački stanovnici Italije ili doseljenici poput Grka? Stoljetna debata o ovom prijepornom pitanju počela je oko 450. g. pr. Kr. kad je grčki povjesničar Herodot prenio priču prema kojoj su Etruščani bili odvjetak Lidana iz zapadnog dijela Male Azije koji su se zbog gladi (u neko neodređeno vrijeme) zaputili u potragu za novom zemljom. U ovu verziju povjerovali su rimski pisci i prihvatili su je i sami Etruščani. Drugi grčki pisac, Dionizije Halikarnašanin, ukazao je na mnoge razlike između etruščanskog i lidskog jezika te institucija u njegovu vremenu (oko 30. g.) i zaključio je da Etruščani moraju biti podrijetlom iz Italije. U novijim vremenima glavna bitka vodila se između zagovornika autohtonosti i doseljenja (Cary i Scullard, 1976.: str. 17.-18.).

O podrijetlu gladijatora se ne zna puno, međutim nekakav znanstveni konsenzus jest kako je njihovo podrijetlo etrursko.

Do početka dvadesetog stoljeća objašnjenje o etruščanskom podrijetlu prihvaćalo se gotovo bez ikakve kritike, što je, blago rečeno, začudno jer u brojnim istraženim etruščanskim grobnicama nisu pronađeni prikazi oružanih borbi čovjeka protiv čovjeka, ali jesu oni na kojima se atleti u paru bore kao boksači.

Najsličniji gladijatoru je lik „Phersu“, prikazan na zidnoj slici Grobnice Augura u Tarkviniji, koja potječe iz druge polovice šestog stoljeća prije Krista. Muškarac je odjeven u šarenu košulju, na glavi mu je kapa, maskiran je i ima bradu. Na uzici drži psa ili neku divlju mačku koja napada drugog čovjeka. Neki su znanstvenici taj prizor nastojali vidjeti kao kombinaciju borbe gladijatora i borbe s divljim zvijerima, koje su se u carsko doba održavale unutar istog cjelodnevnog programa. No unatoč svim sličnostima s prizorima lova ili javnim smaknućima za koja su se rabile zvijeri, navođenje na sličnost s naoružanim gladijatorom bilo bi vrlo nategnuto.

Otkriće crteža u grobnicama iz sredine četvrtog stoljeća prije Krista u Lukaniji i Kampaniji postavilo je etruščansku teoriju na klimave noge. Na freskama iz Pesta naslikani su različiti sastavni dijelovi takozvanih pogrebnih igara, a među njima i borba između dvojice muškaraca u punoj borbenoj opremi, s kacigama, štitovima i kopljima. Prisutnost suca daje naslutiti da je riječ o dvoboju koji se vodio u čast neke istaknute preminule osobe.

Meijer (1976.) navodi kako od prvog stoljeća prije Krista nisu samo ratni zarobljenici bivali osuđeni na položaj gladijatora, nego i sve više robova. Svaki rob koji je počinio vrlo težak zločin (navedeni su ubojstvo, trovanje ili oskvrnuće hrama) mogao je biti osuđen na gladijatorsku školu. S vremenom se to svelo na smrtnu osudu, iako bi osuđeniku bila ponuđena mogućnost za rehabilitaciju.

Mogao se doslovce izboriti za povratak u društvo ako bi nastupima zadovoljio publiku. Puno gore bi prošao rob koji bi bio osuđen na smrt od divljih zvijeri ili građanin čija je osuda glasila smrt od mača jer bi znao da ga očekuje grozna smrt. S još užasnijom smrću suočavali su se osuđeni na križ jer bi to značilo polagano umiranje u mukama.

Iako je arena bila poprište ratnih zarobljenika i robova lišenih ikakvog dostojanstva, bilo je i slobodnjaka koje je to uzbudljivo okruženje toliko privlačilo da su se dragovoljno prijavili u neku od gladijatorskih škola i potpisali ugovor na određeno vrijeme.

Zacijelo su ih uzbuđenje i mogućnost navodili na odluku da se odreknu svojeg slobodnjačkog statusa, a katkad i statusa rimskog građanina, te da izaberu život usred osuđenih robova pod nadzorom upravitelja gladijatora.

Budući da se i najranije borbe gladijatora dovode u vezu s pogrebnim igrama, logično je pretpostaviti da su u Rim stigle iz Kampanije. No to ne znači istodobno i da gladijatorske borbe potječu iz Kampanije. Nikako se ne smije isključiti mogućnost da su Grci, koji su još od osmog stoljeća prije Krista bili aktivni na tom području, ondje uveli svoje pogrebne igre sa žrtvovanjem ljudi. Oni su vjerovali da krv zarobljenika daje preminulome snagu na teškom putu u podzemni svijet. U Kampaniji su se pogrebne igre vjerojatno postupno udaljavale od svojih grčkih korijena i prinošenje ljudskih žrtava zamijenile su smrtne borbe uz grobnicu.

Najranije gladijatorske borbe bile su dio pogrebnih obreda za važne osobe. Članovi obitelji preminulog iskoristili bi priliku da mu olakšaju put iz svijeta živih u carstvo mrtvih, pokazujući pritom svoje bogatstvo, ugled i moć. Nerijetko bi aristokrat još za života dao upute u vezi s programom, a poslije bi članovi obitelji jednostavno ispunili njegovu posljednju želju. Iz tog su se razloga pogrebne igre nazivale *munus* (množina *munera*): zadatak, obveza prema preminulom.

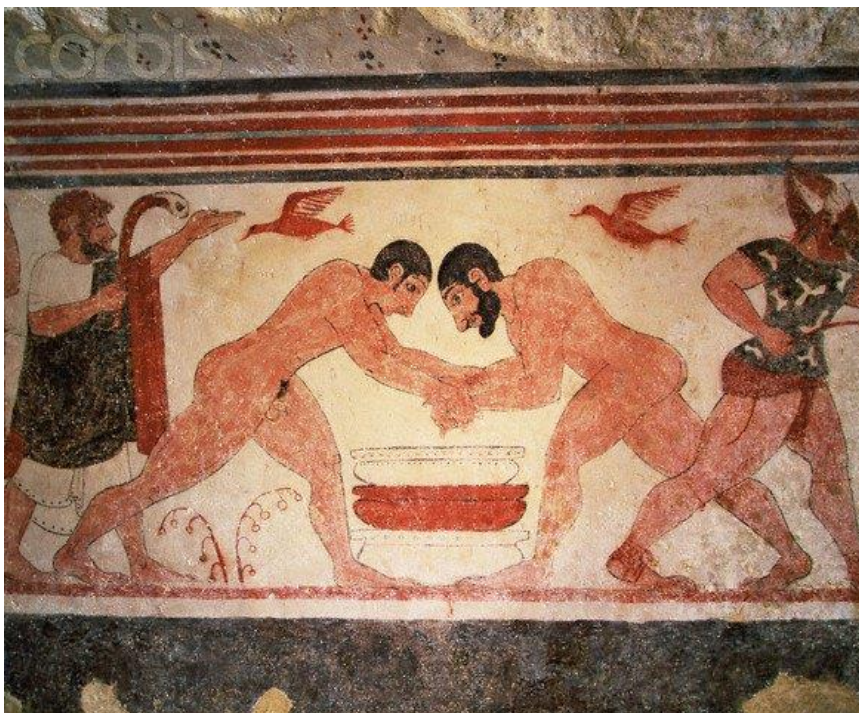
Pogrebne igre bile su privatna događanja i plaćala su se iz privatnoga džepa, a u svrhu pridavanja većeg društvenog ugleda obitelji preminulog. Država nije bila uključena u organizaciju, iako su nalogodavci bile ugledne osobe s dužnostima u javnome životu (Meijer: 2003., str. 22.-23.).

Nemoguće je izraziti u postocima udio ratnih zarobljenika, osuđenih robova i slobodnjaka. Jedino možemo reći da su u kasnoj Republici ratni zarobljenici i robovi činili većinu, no da je u prvom stoljeću prije Krista pristizao sve veći broj dragovoljaca. Na temelju nadgrobnih natpisa mogli bismo steći dojam da je u drugom i trećem stoljeću odnos između tih dviju kategorija bio prilično izjednačen. Uzmemo li, međutim, u obzir da nadgrobnji natpisi navode status pokojnika na kraju karijere, ti brojevi postaju puno nepouzdaniji. Na nadgrobnim su natpisima ovjekovječena samo imena onih gladijatora koji su bili uspješni, uključujući nekolicinu njih koji su nakon više godina provedenih u gladijatorskoj školi bili oslobođeni ili su zarađenim novcem otkupili svoju slobodu, a većina gladijatora koji su umrli mladi to nisu mogli i imena su im zaboravljena. Čini se da je više slobodnih gladijatora bilo u provincijama negoli u Rimu, osobito u onima u kojima se govorio grčki (Meijer: 2003., str. 42.).

Meijer (1976.) dalje navodi kako je među dragovoljcima bilo i senatorskih te viteških sinova. Većina nije išla dalje od nastupa s drvenim oružjem za vježbanje, tek bi se rijetki osmjelili na borbe „oštrim oružjem“. Njihovi motivi možda nisu bili samo uzbuđenje i moguća popularnost, nego i žudnja za radikalnom promjenom života. Možda su bili crne ovce u obitelji, možda su donijeli neku nepromišljenu odluku ili su imali novčanih problema. Takvima je arena bila posljednja slamka spasa. Njihovu bismo situaciju mogli usporediti s onom određenog broja francuskih aristokrata iz devetnaestog i dvadesetog stoljeća koji su se, kad ih je napustila sreća, pridružili francuskoj legiji stranaca. Poput njih su i rimski aristokrati izabirali zaborav, život u kojem njihov prijašnji status više nije imao nikakav značaj. Svoj su život dijelili s gradskim proleterima, koje možda prije toga nisu htjeli ni pogledati. Neku sličnu usporedbu možemo povući s modernim tragedijama gdje bogataši stradavaju tijekom nekakvih ekstremnih pothvata poput penjanja na Mount Everest ili kobnih izleta s podmornicom.

Bilo je i aristokrata koji su željeli nastupiti u areni, a da tomu ne prethodi dugotrajna obuka. Oni su u borbi mačevima vidjeli tek zgodan način traćenja vremena. Ne obazirući se na kritike iz svog staleža, borili su se protiv onih koji su bili izbačeni iz društva.

Slika 4: Prikaz borbe prvih gladijatora u svrhu zabave imućnih moćnika

Izvor: <https://www.quora.com/Why-did-the-Etruscans-force-slaves-to-fight-at-the-funeral-of-noblemen>, preuzeto 22. srpnja 2023.

Neki znanstvenici osporavaju da su gladijatorske borbe bile blaži oblik prinošenja ljudskih žrtava, smatrajući da povezanost s tim žrtvovanjima nije logična. Po njima su Grci i Rimljani ubijali žrtve na pogrebnim svečanostima tako što bi im prerezali grlo na lomači pripremljenoj za preminuloga ili pokopavši ih žive, odnosno, da nikada nisu tražili da u ruke uzmu mač ili koplje i nasrnu na drugoga. Gladijatorske borbe, dakle, nemaju ništa zajedničko s prinošenjem ljudskih žrtava. Tijekom pogrebnih svečanosti gladijatori su, boreći se u parovima, zapravo trebali ilustrirati vrline koje su Rim učinile velikim, a koje su za života krasile i preminuloga: snagu, hrabrost i odlučnost. U borbama su se predočivala ta obilježja kako bi potaknula prisutne mladiće da pođu stopama predaka.

4.2. Borbe gladijatora u Koloseju

Kada su se krajem četvrtog ili početkom trećeg stoljeća prije Krista Rimljani upoznali s gladijatorskim igrama, već su naveliko uživali u drugim popularnim oblicima zabave za puk: utrkama zaprega i kazališnim predstavama. Te su se vrste zabave održavale tijekom *ludi*, javnih igara koje je organizirala država, plaćajući ih iz državne riznice. Povijest njihova nastanka je sasvim drukčija od one gladijatorskih priredaba, a organizirane su još u počecima Republike prigodom proslave nekoga posebnog događaja, povezanog s iskazivanjem štovanja određenom bogu. U početku bi takva svečanost trajala tek jedan dan, a organizirali bi je svećenici onog božanstva kojemu su igre bile posvećene.

Dvije najstarije svečanosti bile su Ekvirije (Equirria) i Konsualije (Consualia), u cijelosti posvećene konjskim utrkama. Ekvirije su bile zabilježene na kalendaru 27. veljače i 14. ožujka kao izraz počasti bogu Marsu, a Konsualije su se održavale 21. kolovoza i 15. prosinca, u čast boga Konsa, povezanog s Neptunom, bogom mora i konja (Meijer: 2003., str. 25.).

Za vrijeme Republike na kalendaru su se dodavale različite igre. Najstarije višednevne igre o kojima postoji eksplicitan zapis su *Rimske igre (ludi Romani)*. Povjesničar Tit Livije navodi ih prvi put u sklopu događaja iz 366. pr. Kr.

Prema predaji, organizirao ih je jedan od etruščanskih kraljeva Rima, Tarkvinije Prisk, u čast Jupitera, Junone i Minerve, kako bi se obilježila godišnjica posvećenja Jupiterovog hrama na Kapitoliju 13. rujna. Prerasle su u dvotjedni festival, od 4. do 19. rujna, a imale su dva stalna dijela: scenske predstave (*ludi scaenici*) i utrke zaprega (*ludi circenses*).

Za predstave je bilo rezervirano više dana nego za utrke zaprega, čije je organiziranje iziskivalo puno veći trošak. Program se katkad proširivao javnim gozbama, vojnim paradama i atletskim natjecanjima.

Meijer (1976.) dalje navodi kako pripadnici različitih društvenih slojeva nisu sjedili zajedno u gledalištu. Razgraničenja koja su vrijedila u rimskome društvu u cijelosti su se poštovala i u Koloseju. U najnižem redu, na povišenju četiri metra iznad arene, sjedili su najugledniji Rimljani, često odjeveni u bijele toge. Caru je pripadalo najbolje mjesto, u svojevrsnoj loži u prvome redu na vrhu kratke osi. Svojim privatnim prolazom mogao je neometano doći do lože i, po potrebi, napustiti je i prije kraja predstave. Nerijetko bi mu se ondje pridružili muški članovi obitelji ili visoki gosti te bi pratili igre iz udobnih naslonjača. Točno preko puta, s druge strane arene, sjedio bi u loži organizator igara, zajedno s caricom, magistratima i vestalskim djevicama. Ostala sjedala u prvom redu bila su namijenjena senatorima, a neki od njih sigurno su bili redoviti posjetitelji s ustaljenim mjestima jer su im imena bila urezana u sjedala. U sljedećim redovima, „nižim tribinama“, bila su mjesta rezervirana za vitezove i *dekurione*, upravitelje gradova u provincijama. Što su redovi bili viši, to je društveni status gledatelja bio niži. Slijedile s „srednje tribine“, u kojima su sjedili dobrostojeći rimski građani, koji su često nosili posebne višebojne toge. Iznad njih bi počela „najviša tribina“, gdje su bili siromašni građani, zajedno s oslobođenicima i strancima. A iznad njih, na samom vrhu amfiteatra, sjedile su supruge i kćeri senatora, vitezova i dobrostojećih građana, visokom pregradom zaštićene od znatiželjnih pogleda gledatelja ispod njih.

Ono što je čak također moguće jest da je i na ženskoj tribini zadržana hijerarhija te da su senatorske žene i kćeri sjedile naprijed. Zanimljivo je da se povlačila tako velika razlika između vestalskih djevica, koje su gladijatorske igre smjele pratiti iz prvoga reda, te drugih uglednih žena, potjeranih na vrh. Možda je to imalo veze s reputacijom gladijatora kao srolomaca pa su carevi nastojali spriječiti kontakt očima između senatorskih žena i junaka u areni.

4.3. Životinje

Gladijatorske predstave su svoju popularnost djelomice mogle zahvaliti i skrbi gradskih vlasti o što boljoj sigurnosti publike. Iz očuvanih ostataka amfiteatara iz Rimskoga Carstva možemo vidjeti koliko su brižljivo graditelji pristupali svome poslu. Unatoč tomu, uvijek je postojala opasnost od urušavanja, zbog konstrukcijskih grešaka, potresa ili požara. Koliko nam je poznato, Kolosej je prva tri stoljeća bio pošteđen pravih katastrofa. Doduše, nekoliko puta su ga pogodili potresi ili požari, no njihova je posljedica bila tek privremeno odgađanje svih programa.

Vatra bi ponekad doprla i u ograđene prostorije i ćelije ispod arene te i ondje prouzročila veliku štetu. Kada bi počeli gasiti vatru, porozni bi se kamen napunio vodom te su se urušili dijelovi vanjskog zida i tribina. Gotovo šest godina u Koloseju se nije mogla održati nijedna predstava i tek je 233. godine, uz velebne svečanosti, ponovno otvoren. Koliko je poznato, to je bio najveći požar koji je pogodio Kolosej sve do kraja održavanja gladijatorskih predstava u petome stoljeću (Meijer: 2003., str. 84.).

No najveća je opasnost gledateljima prijetila iz arene. Nikada se nije moglo posve isključiti da neki osvetoljubiv gladijator, suočen s porazom, neće iz čistoga očaja zavitlati oružje u publiku. Osobito su nepredvidljive bile reakcije divljih zvijeri koje su zapaljenim bakljama tjeroali da iz kaveza iziđu u arenu.

Kada su leopardi, tigrovi i lavovi, da navedemo samo najopasnije životinje, iz tame svojih podzemnih kaveza iznenada bili istjerani na zasljepljujuće danje svjetlo, uz zaglušujuću buku s tribina, naravno da bi se potpuno izbezumili. Njihovi su ih čuvari prije nastupa izglednjivali, pa bi se u areni odmah zaletjeli na plijen. No u panici bi katkada reagirali drukčije od očekivanog te svu nakupljenu agresiju i frustraciju usmjerili upravo na one koji su došli u tome uživati.

Kao potencijalne mete najočigledniji su bili car i senatori u prvome redu, koje je od arene dijelio oko četiri metra visok zid. No to nije bilo dovoljno visoko za potpunu zaštitu od razjarenog tigra, koji bi mogao preskočiti četiri metra. Za dodatnu zaštitu, na zid su postavljeni valjci kako bi se životinjama onemogućilo da se uhvate za njega. No car i senatori to nisu smatrali dostatnim za opušteno gledanje mrcvarenja zvijeri te bi u areni, na razmaku od nekoliko metara od zida, bila postavljena privremena drvena pregrada. Na njezinoj su gornjoj strani bile željezne kuke ili slonove kljove na koje je bila pričvršćena mreža koja se u

naborima spuštala na tlo arene, nekoliko metara dalje, gdje je pak bila pričvršćena za kamene držače. Ako bi životinja ipak uspjela preskočiti tu zaštitnu pregradu, dospjela bi na prolaz između nje i zida arene, kamo bi odmah pohrlili zaštitari i riješili problem. Prestankom borbi pregrada se uklanjala.

Organizatori su morali računati i na nered. Na koncu konca, dan u Koloseju značio je dan pun krvavog nasilja. Duh arene nedvojbeno bi katkad zapalio iskru i na tribinama. Za rimske proletere je Kolosej, zajedno s Velikim cirkusom, bio mjesto na kojem su mogli dati oduška svojim emocijama, agresiji i nagomilanim frustracijama, i to pred carem i senatorima (Meijer: 2003., str. 85.).

Nepopularan car, koji je po mišljenju gledatelja organizirao razočaravajuću predstavu ili je bio politički neuspješan jer, primjerice, nije dobro podijelio zalihe žita, jasno bi čuo što misle o njemu. Publika bi mu dobacivala pogrdne riječi i gađala ga svime što bi joj se našlo pod rukom. No puno češće od toga sukobljavali su se navijači suprotstavljenih strana. Kod svake borbe su bili podijeljeni na skupine, nešto kao moderni navijači nogometnih klubova.

Slika 5. Slika *The Christian Martyrs' Last Prayer* slikara Jeana-Léona Gérômea

Izvor: <https://www.livescience.com/53615-horrors-of-the-colosseum.html> , preuzeto 10.

kolovoza 2023.

4.4. Kraj gladijatorskih borbi

Kada je Rimsko Carstvo ušlo u završnu fazu, došao je kraj i gladijatorskim borbama: 404. godine car Honorije službeno ih je zabranio.

No prije toga Kolosej su pogodile još svakojake nevolje: požari, udari groma i potresi, između ostalih i veliki potres 262. godine. Najprije je ukradena oprema iz unutrašnjosti, kasnije je monumentalna zgrada srozana u kamenolom, a u hodnicima su uređene konjušnice. Daljnji potresi nagrizli su supstanciju same građevine, a u srednjem vijeku nastavilo se komadanje građevine koja je nekoć bila ponos Rima. Protiv toga jedva da se nešto poduzimalo; opetovani planovi za izgradnju spomen-obilježja ili crkve za kršćanske mučenike koji su ondje ubijeni redovito su završavali bezuspješno. Još gore: Crkva je sredinom 15. stoljeća upotrijebila kamen iz Koloseja za crkvu sv. Petra - samo je sjeverno pročelje stavljeno pod zaštitu. Postupno je, doduše, rasla svijest da Kolosej treba zaštititi, no mjere koje su poduzimali protiv njegove eksploatacije bile su tek polovične i prljava se rabota nastavila. Usprkos toj zloporabi, umjetnici i pjesnici od renesanse su posjećivali građevinu, opisivali je i crtali kao primjer spomenika rimske antike (Gutberlet: 2010., str. 61.).

5. KOLOSEJ DANAS

Kolosej danas stoji kao simbol moći, genijalnosti i brutalnosti Rimskog Carstva.

U proteklim stoljećima Kolosej je bio potpuno napušten i koristio se kao kamenolom za brojne građevinske projekte, uključujući katedrale sv. Petra i sv. Ivana Lateranskog, Palazzo Venezia i obrambene utvrde duž rijeke Tiber. Međutim, počevši od 18. stoljeća, razne pape nastojale su sačuvati arenu kao sveto kršćansko mjesto, iako je zapravo neizvjesno jesu li ranokršćanski mučenici svoju sudbinu dočekali u Koloseju, kao što se nagađalo.

Milijuni turista svake godine obilazi glavni grad Italije, dobrim dijelom i zbog Koloseja koji je svakako jedna od unikatnijih monumentalnih građevina iz povijesti ljudske civilizacije, a k tome i vrlo dobro očuvana s obzirom na svoju starost.

Slika 6: Kolosej izvana

Izvor: <https://www.history.com/topics/ancient-rome/colosseum>, preuzeto 12. kolovoza 2023.

Autor rada je nedavno posjetio Rim i primijetio kako Kolosej stvarno služi na čast cijeloj naciji, pogotovo žiteljima Rima. Nedavno se dogodio skandal kad je jedan turist ugravirao ljubavnu poruku unutar Koloseja⁵, što je dovelo do snažne osude, kako lokalnih i državnih

⁵ <https://www.marca.com/en/lifestyle/world-news/2023/06/25/64985822268e3ec01c8b458c.html>, posjećeno 12. kolovoza 2023.

vlasti u Italiji, tako i u ostatku svijeta. Turizam svakako ima svojih loših strana, što se pokazalo i u tom slučaju.

Slika 7: Unutrašnjost Koloseja

Izvor: <https://www.rome.info/attractions/colosseum/>, preuzeto 13. kolovoza 2023.

5.1. Utjecaj na popularnu kulturu

Većini filmofila (a i onima ne toliko zagriženima) poznat je vrlo uspješan film Ridleyja Scotta iz 2000., *Gladijator*, čija se radnja odvija uglavnom u Koloseju, s obzirom da prati posljednje dane bivšeg rimskog generala koji postaje gladijator.

Ono što je posebno zanimljivo kod tog filma jest činjenica da je na Malti izgrađena replika otprilike jedne trećine Koloseja do visine od 16 metara, uglavnom od gipsa i šperploče. Ostale dvije trećine i preostala visina dodane su digitalno. Izgradnja replike trajala je nekoliko mjeseci i koštala je procijenjenih milijun dolara. Na stražnjoj strani kompleksa nalazio se bogat asortiman starorimskog uličnog namještaja, kolonada, vrata, kipova i tržnica za druge potrebe snimanja. Kompleks su opsluživala "kostimirana sela" pod šatorima koja su morala predstavljati sobe, spremišta, oružare i druge prostorije.

Ostatak Koloseja stvoren je u računalno generiranim slikama korištenjem nacrti za scenografiju i tekstura.⁶

Film je popularizirao rimsku i grčku kulturu i potaknuo obnovljeni interes ljudi prema tim povijesnim epohama.

Osim filma, Kolosej je poslužio kao inspiracija i mnogim glazbenicima, dok su tek rijetki imali čast u njemu i nastupiti. Iznimno su rijetke manifestacije unutar Koloseja koje sadrže publiku.

Slika 8. Jedan od rijetkih koncerata unutar Koloseja

Izvor: <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/12/04/roman-gods-make-way-rock-gods-new-head-colosseum-wants-hold/>, preuzeto 15. kolovoza 2023.

5.2. Planovi za budućnost

Kao što je u prethodnom potpoglavlju vidljivo na priloženim fotografijama iz današnjice, trenutno 2000 godina star spomenik nema pod. Uklonili su ga arheolozi u 19. stoljeću,

⁶ <https://screenrant.com/gladiator-colosseum-filming-locations-explained/>, posjećeno 13. kolovoza 2023.

otkrivajući podzemnu mrežu tunela u kojima su se gladijatori i životinje držali prije početka rimskih krvavih sportova.

Iz razgovora sa zaposlenicima unutar Koloseja unatrag par godina doznao sam kako je talijanski ministar rekao da bi se kulturna događanja mogla održavati u Koloseju nakon što se podu vrati stari sjaj.

Talijanska vlada je prije nekoliko godina uputila poziv za prikupljanje ponuda za projektiranje novog poda za Kolosej te bi se radovi trebali uskoro privesti kraju. Cjelokupan proces se još uvijek dosta drži u tajnosti, s obzirom da je riječ o vrlo kompleksnom i značajnom projektu. Pobjednički dizajn uključuje ugradnju stotina drvenih letvica koje se mogu okretati kako bi prirodno svjetlo i zrak ušli u podzemne komore.

Talijansko ministarstvo kulture priopćilo je da će novi kat od 3.000 četvornih metara (32.300 četvornih stopa) biti potpuno reverzibilan, ako se u budućnosti naprave planovi za novi dizajn.

Ono što je već poznato unatrag par godina jest kako se vršila obnova krova, stoga možemo zaključiti kako je Kolosej visoko na listi prioriteta Republike Italije u pitanju kulturoloških sanacija i valorizacije kulturnih dobara.

6. ZAKLJUČAK

Nekakav generalni konsenzus jest da se Kolosej može percipirati kao jedan od fascinantnijih arhitektonskih projekata u povijesti ljudske civilizacije. Turbulentna povijest Rimskog Carstva općenito se smatra jednom od najzanimljivijih epoha koje su zauvijek obilježile ljudsku povijest i čija ostavština se dan-danas visoko vrednuje i smatra kulturološkim fenomenom.

Uzimajući u obzir različite svrhe kojima je Kolosej služio, njegove inovativne fizičke karakteristike i povijesnu pozadinu, nedvojbeno je da amfiteatar ostaje jedan od glavnih simbola nekadašnje slave carstva. U Koloseju se ginulo, navijalo, slavilo i upisivalo u povijest. Unatoč brojnim izazovima, Kolosej je preživio sve do modernog doba i danas je od velikog turističkog značaja za Republiku Italiju koja kroz godine nadograđuje i sve više obnavlja taj slavni amfiteatar, da služi na ponos žiteljima Rima i ostatku Italije.

U ovom radu se nastojalo pobliže prikazati dio povijesti Koloseja i povijesni kontekst ovog amfiteatra, no ono što vjerujem da najviše zanima svih jest dokle će Kolosej stići. Nakon što budu završeni svi radovi, hoće li u toj najslavnijoj pozornici svijeta biti neki novi spektakli? Nadajmo se da ćemo to uskoro saznati.

LITERATURA

1. Cary, Max; Scullard, Howard Hayes: *Povijest Rima*, MATE d.o.o., Zagreb 2022.
2. Gutberlet, Bernd Ingmar: *Nova svjetska čuda*, Mozaik knjiga, Zagreb 2012.
3. Meijer, Fik: *Gladijatori. Zabava za puk u Koloseju*, TIM press, Zagreb, 2014.
4. Spajčić, Hrvoje: *Rimska vojska. Gospodar bojišnica antike – esencija rimskoga militarizma*, Despot infinitus d. o. o., Zagreb 2019.

POPIS SLIKA

1. Slika 1: novčić Judaea Capta
Izvor: <https://coinquest.com/cgi-bin/cq/coins.pl?large=19119> , preuzeto 24. lipnja 2023.
2. Slika 2: Ilustrirani prikaz puka u Koloseju
Izvor: <https://www.whatalifetours.com/roaring-crowds-colosseums-spectators-and-ancient-roman-experience> , preuzeto 5. srpnja 2023.
3. Slika 3: Jedan od 3D prikaza
Izvor: <https://www.dkfindout.com/us/history/ancient-rome/>, preuzeto 15. srpnja 2023.
4. Slika 4: Prikaz borbe prvih gladijatora u svrhu zabave imućnih moćnika
Izvor: <https://www.quora.com/Why-did-the-Etruscans-force-slaves-to-fight-at-the-funeral-of-noblemen> , preuzeto 22. srpnja 2023.
5. Slika 5. Slika "The Christian Martyrs' Last Prayer", slikara Jeana-Léona Gérômea
Izvor: <https://www.livescience.com/53615-horrors-of-the-colosseum.html> , preuzeto 10. kolovoza 2023.
6. Slika 6: Kolosej izvana
Izvor: <https://www.history.com/topics/ancient-rome/colosseum> , preuzeto 12. kolovoza 2023.
7. Slika 7: Unutrašnjost Koloseja
Izvor: <https://www.rome.info/attractions/colosseum/> , preuzeto 13. kolovoza 2023.
8. Slika 8. Jedan od rijetkih koncerata unutar Koloseja
Izvor: <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/12/04/roman-gods-make-way-rock-gods-new-head-colosseum-wants-hold/> , preuzeto 15. kolovoza 2023.

INTERNETSKI IZVORI

1. <https://www.marca.com/en/lifestyle/world-news/2023/06/25/64985822268e3ec01c8b458c.html> , posjećeno 12. kolovoza 2023.
2. <https://screenrant.com/gladiator-colosseum-filming-locations-explained/> , posjećeno 13. kolovoza 2023.
3. <https://www.visititaly.eu/unesco/the-historic-centre-of-rome-the-second-unesco-world-heritage-site-in-italy> , posjećeno 22. lipnja 2023.)

SAŽETAK

Obuhvatiti kompletnu povijest Rima u jednom pisanom radu bio bi skoro nemoguć zadatak. Nekadašnji "centar svijeta" ima toliko bogatu prošlost da slobodno možemo reći kako predstavlja nepresušan izvor inspiracije za znanstvena istraživanja. S obzirom da se radi o davnoj prošlosti, teško je u potpunosti precizno zamisliti kako je izgledao svakidašnji život Rimljana, "puls" ljudi na tržnicama, atmosferu i društvenu "klimu" koja je tada vladala. Znanstvenici i ostali istraživači donose neke zaključke ovisno o materijalnoj ostavštini i zapisima iz tog vremena i vremena koje je nastupilo neposredno nakon. No ono što je nedvojbeno jesu upravo arhitektonska dostignuća, od kojih se svakako najviše ističe rimski Kolosej, izgrađen za vrijeme dinastije Flavijevaca. To velebno zdanje, osim što je poslužilo carevima kao predmet ponosa, imalo je višestruku ulogu kao borilište i trkalište, centar razonode tadašnjeg puka. Svima su više-manje poznate borbe gladijatora, djelomice zahvaljujući popularnoj kulturi i filmovima, kao i utrke kočija koje su se osim u obližnjem Cirkusu Maximusu održavale i u Koloseju. Danas je Kolosej živući spomenik i "svjedok" tog vremena koji nastavlja fascinirati ljudsku civilizaciju i nakon 2000 godina. Trenutno je u procesu obnove i može se samo pretpostaviti koliki je potencijal za daljnji razvoj atraktivnosti tog uistinu nevjerojatnog arhitektonskog ostvarenja.

SUMMARY

Covering the entire history of Rome in one written work would be almost an impossible task. The former "center of the world" has such a rich past that we can surely claim that it represents an inexhaustible source of inspiration for scientific research. According to talking about a movement made far in the past, it is difficult to precisely claim how everyday life of the Romans looked like, the "pulse" of people in the markets, the atmosphere and the social "climate" that prevailed during that time. Scientists made some conclusions based on the material legacy and records from that time and the time immediately after. The architectural achievements, such as Roman Colosseum, which was built during the Flavian dynasty, stands out the most. That magnificent building, apart from being the pride of the emperors, had the multiple role of a battlefield and a racetrack, the center of entertainment for the regiment at that time. Gladiators' fights are more or less known thanks to many movies which profoundly showed the way of fighting for life as free men during that time, but so are the chariot races that took place not only in the nearby Circus Maximus but also in the Colosseum. Today, the Colosseum is a living monument and an evidence of that time, which continues to fascinate human civilization even 2,000 years later. It is currently in the process of restoration and it remains to be assumed what potential is it for further developments as in means of tourism and history of the attractiveness of this truly incredible architectural achievement.

Sažetak pregledala: Aldea Budija, mag. edu. angl.